
Discursieve wetenschap als panacee voor sociologische oplichterij?*

J. E. Ellemers

Besproken wordt: B. Tromp, **De samenleving als oplichterij: Opstellen over sociologie en politiek**. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1977, f 32,50.

Van het boek van Bart Tromp *De samenleving als oplichterij* verschenen tot nog toe een aantal zeer lovende besprekingen in dag- en weekbladen, waarbij termen als 'briljant', 'scherpzinig', 'erudiet' zijn gebruikt. Daarnaast verschijnen op het ogenblik dat ik dit schrijf (februari 1978) ook enkele uiterst zure — om niet te zeggen rancuneuze — besprekingen van — hoe zal ik het noemen: neo-, quasi-, 'would-be'-'? — marxistische zijde.

Nu de loftuitingen zijn geuit — waar ik het overigens niet mee oneens ben — en de kwaadwillige kritiek is gespuid, is het misschien goed hier enkele andere punten aan de orde te stellen. Omdat ik met Tromp van mening ben dat de voortgang van de wetenschap vooral gebaat is met het leveren van kritiek — een activiteit die Tromp zelf trouwens in ruime mate beoefent —, wil ik hier vooral enkele kritische vragen stellen die bij lezing van zijn — mij overigens zeer sympathieke — boek bij mij opkwamen.

Ontmaskering van de sociologie

Wanneer ik eerst in het kort de inhoud van het boek probeer weer te geven, dan kan ik dat misschien het bondigst doen aan de hand van een uitspraak van de schrijver zelf: 'Sociologie: dat is ontmaskeren, zeker. Maar de scepsis van sociologen is soms een beroepsmatig gedragen masker dat tot eenzijdigheid in vraagstelling en beantwoording leidt' (p. 118). Deze eenzijdigheid in verschillende recente sociaalwetenschappelijke beschouwingen te ontmaskeren, is — als ik het goed zie — de voorname taak die Tromp zich stelt.

In het eerste hoofdstuk 'Onder sociologen: Over de vergelijkbaarheid van sociologische wetenschapsprogramma's' poogt Tromp, na vastgesteld te hebben dat pluralisme in de sociologie zo oud is als de sociologie zelf, criteria te ontwikkelen om typen sociologische theorieën of 'scholen' te onderscheiden. Naast een metatheoretisch niveau onderscheidt hij nog dat van de theorie en dat van de onderzoekspraktijk. Maar van een indeling volgens deze drie criteria zegt hij: 'Naast de standaardwoning met drie woonlagen zullen er ook splitlevelflats, gemeenschappelijke woonruimtes en afgeschutte zolders blijken te zijn' (p. 21). Hij verwerpt echter de suggestie dat verschillende wetenschapsprogramma's te herleiden zouden zijn tot de vraag of ze zich tot 'experts' of tot 'leken' richten en bepleit een *discursieve* sociologie, die ook het intellectuele 'lekenpubliek' tot referentiegroep heeft.

De twee volgende hoofdstukken 'De Pentagon Papers' en 'Bureaucratie of politiek' hebben betrekking op het buitenlands beleid van de Verenigde Staten. Hierin verwerpt hij de these dat de oorlog in Vietnam een vorm van economisch imperialisme zou zijn, dan wel het resultaat van sociaalwetenschappelijk beleid en nuanceert hij de theorie van 'bureaucratische politiek'. In een elders gepubliceerd derde artikel over dit thema onderwerpt Tromp nog een andere theorie over de oorlog in Vietnam — de 'moerasmythe' — aan een kritische herwaardering.¹

Hoofdstuk 4 'De samenleving als oplichterij', waaraan het boek zijn titel ontleent, staat enigszins op zichzelf. Het is een beschouwing over Veblen, kennelijk een van Tromps intellectuele helden. Wanneer je dit leest, dan denk je: verdorie, waarom hebben Nederlandse sociologen, behalve Den Hollander en nu dan Tromp, niet meer aandacht aan het werk van deze man besteed.

De volgende twee hoofdstukken gaan over China en Sovjet Rusland. In hoofdstuk 5 wordt Van Doorn curieuze 'toepassing' van Michels ijzeren wet van de olichargie op de Chinese revolutie kritisch onder handen genomen. Het is grotendeels een herhaling van een eerder gevoerde discussie, maar bevat ook enkele nieuwe elementen doordat Tromp een door Andrew Nathan ontwikkelde theorie over factionalisme introduceert. In hoofdstuk 6 ('Elite heet voortaan voorhoede') worden op steeds bijtender wijze de vreemde inzichten van Wertheim over Sovjet Rusland en China aan de kaak gesteld, waarbij vooral de wijze van discussiëren van Wertheim en de zijnen het moet ontgelden.

De laatste twee hoofdstukken tenslotte gaan over de mogelijkheden van een marxistische sociologie (hoofdstuk 7), waarover Tromp ernstige twijfels blijkt te hebben, en de beoefening van het marxisme in Nederland gedurende de afgelopen jaren (hoofdstuk 8). In dit laatste hoofdstuk, dat samen met dat over Wertheim het meest polemische is, wordt op meer dan vermakelijke wijze met nogal wat zaken de vloer aangeveegd: Kwants Marx-interpretatie, sommige vertalingen van de Socialistische Uitgeverij Nijmegen (SUN), enige recente geschriften van de Groningse hoogleraar in de dialectische wijsbegeerte G. Harmsen en een uiterst merkwaardig specimen van het 'zwarte circuit' aan de Nederlandse universiteiten over loonafhankelijke academici.

Onder sociologen of onder intellectuele 'leken'?

Zoals gezegd, met name in dit laatste hoofdstuk is het volop lachen geblazen. De lezer dient daarbij echter niet te vergeten dat wat Tromp hier presenteert niet helemaal zonder eenzijdigheid is, ook al kan het alleen maar worden toegejuicht dat de kolossale hoeveelheid bolle onzin die in Nederland onder de naam 'marxisme' wordt bedreven, eens bekwaam wordt doorgeprikt. De marxistische traditie in de Nederlandse sociale wetenschappen is echter van oudere datum en omvat iets meer dan de SUN (die overigens ook heel goede en tegenwoordig bovendien zeer fraaie uitgaven in haar fonds heeft), enkele geschriften van Ger Harmsen (die ook zeer verdienstelijk werk heeft gedaan) en een aantal doorgeslagen Katholieken die de heilige Thomas van Aquino slechts hebben vervangen door de heilige Karl Marx. Dit weerspiegelt enigszins de vragen die dit boek bij mij oproept; met hoeveel genoegen ik het ook gelezen heb. Tromp trekt fors van leer tegen allerlei modieuze praat en kronkelredeningen, maar schuwt niet zich te bedienen van bepaalde effecten. Men kan zich echter afvragen tot wie hij zich daarbij richt.

Neem bijvoorbeeld zijn kritiek op Van Doorn in hoofdstuk 5; naar mijn mening een

van de elegantste en best geargumenteerde hoofdstukken. Voor een groot deel is het echter een herhaling van de kritiek die hij al eerder in 1971 in de *Sociologische Gids* geleverd heeft. Van Doorn heeft zich daar weinig van aangetrokken en heeft zijn verhaal over Michels en China herdrukt in *Met man en macht* (1973). Nu gaat Tromp nog eens uitvoerig op die zaak in. Maar voor wie de aanvankelijke discussie kent en van het begin af aan al twijfels heeft gehad over Van Doorn merkwaardige 'toepassing' van de Michels these op China, biedt Tromps exposé weinig echt *nieuwe* gezichtspunten, behalve de al genoemde beschouwing over het factionalisme. Natuurlijk is het volkomen legitiem om een bepaalde kwestie voor een breder publiek nog eens uit de doeken te doen. Kennelijk beoogt Tromp het door hem herhaaldelijk genoemde brede publiek van intellectuele 'leken' te bereiken. Maar in dat geval vraag ik me af of hij juist met betrekking tot de relatie tussen vakgenoten en geïnteresseerde leken bepaalde zaken niet wat scherper had kunnen stellen. Dit geldt m.i. met name de status van de door Tromp bepleite sociologie als *discursieve* wetenschap en de rol van journalisten en andere intellectuelen als 'onthullers'.

Sociologie als discursieve wetenschap

Op verschillende plaatsen (in de inleiding en in de hoofdstukken 1 en 6) pleit Tromp expliciet of impliciet voor een sociologie als discursieve wetenschap. Wat hij daar *precies* onder verstaat, is mij echter niet helemaal duidelijk geworden. Op p. 35 stelt hij deze tegenover *experimentele* wetenschap. Uit de context krijg ik de indruk dat hij sociologie als discursieve wetenschap stelt tegenover sociologie als empirische, maar ook als 'professionele' wetenschap. Wanneer hij met 'professioneel' alleen bedoelt onnodige geleerddoenerij, imponeren met jargon en titels, dan zijn we gauw klaar. Tromp heeft gelijk. Dat soort 'professionele' sociologie deugt niet, het is slechts quasi-wetenschap en dient vermeden te worden. Maar in dat geval hanteert hij een debaterstruc en is alle 'echte' sociologie alleen maar discursief, d.w.z. berust uitsluitend op argumenten.

Ik krijg echter de indruk — nogmaals ik vind hem hier niet erg duidelijk over — dat hij bedoelt dat er naast een discursieve, essayistische, in omgangstaal en voor een breder publiek geschreven sociologie, ook een meer 'professionele', op beperkte probleemstellingen gebaseerde, vaak toetsend en kwantitatief te werk gaande, zich soms van symbolen bedienende, op cumulatieve kennisvorming gerichte sociologie is. Wanneer hij een dergelijk onderscheid op het oog heeft, kan ik geheel met hem meegaan: zo'n onderscheid is er. Ik ben er echter niet helemaal zeker van of ik ook instem met de *implicaties* die hij aan dit onderscheid verbindt. Want hij lijkt te suggereren dat we ons maar moeten beperken tot discursieve sociologie, getuige b.v. de smalende opmerkingen die hij aan het eind van zijn eerste hoofdstuk maakt aan het adres van de 'professionele' sociologie.

Daar ben ik het echter beslist niet mee eens. Ik meen dat 'discursieve' en 'professionele' sociologie (om deze termen bij gebrek aan beter maar even te handhaven) niet alleen *beide* een bestaansrecht hebben, maar juist een bestaansrecht hebben *in hun onderlinge spanningsrelatie*. Natuurlijk kan 'professionele' sociologie in de zo juist omschreven zin dysfunctioneel zijn, tot 'vakidiotie', onzin en zelfs charlatanerie leiden. Maar het kan ook voordelen hebben wanneer bepaalde wetenschapsbeoefenaren zich een tijdlang tot één bepaald paradigma beperken en zich als het ware binnen hun 'school' opsluiten.

Anderzijds kunnen ook 'discursieve' benaderingen beperkingen hebben. In zekere

zin is het gevaar tot ontsporing hier nog groter. Men kan zich door zijn eigen of andermans woorden laten meeslepen en er zijn dan soms jaren voor nodig om zin en onzin van elkaar te scheiden, zoals Tromp zelf in zijn boek voortdurend laat zien: de 'theorieën' over de oorlog in Vietnam. Van Doorn en Wertheim over China, de pretenties van 'marxistische' sociologie. In zulke gevallen kan 'professionele' sociologie vaak als een correctie dienen, waarbij bedacht moet worden dat b.v. kwantitatieve technieken slechts *hulpmiddelen* zijn om argumenten te staven of ideeën te toetsen.

Wat ik bij Tromp enigszins mis, is juist een erkenning dat de sociologie voortdurend onderhevig is geweest aan een spanningsrelatie tussen twee ambities of 'zelfbeelden': enerzijds het 'humanistische' beeld van de socioloog als welbelezen, literair geïnspireerd commentator van het maatschappelijk gebeuren, anderzijds het beeld van de socioloog die op strikt (natuur) 'wetenschappelijke' wijze zo exact mogelijk de 'wetmatigheden' van de maatschappij probeert vast te stellen. Dit heeft geleid tot bepaalde stereotypen.² Maar het vormt óók een dilemma dat vermoedelijk inherent is aan de sociologiebeoefening en dat vele groten in ons vak, van Weber,³ Marx en Veblen (zie hierover Tromp zelf) tot Geiger, Mills, Shils en Merton,⁴ heeft bezig gehouden. Zonder dit hier nader uit te werken, kan worden vastgesteld dat dit dilemma natuurlijk ook veel te maken heeft met de verschillende mensbeelden die er in ons vak bestaan.⁵

Journalistiek als middel tot ontmaskering?

In zijn kritiek op de in zijn ogen geringe discursieve activiteiten van sociologen, is Tromp haast lyrisch over journalisten als ontmaskeraars van maatschappelijke misstanden en ideologieën. Het lijkt me echter dat hij daarbij niet alleen overdrijft, maar ook verschillende dingen door elkaar haalt.

Enerzijds zegt hij: 'Veruit de meeste belangrijke studies over Vietnam en de Amerikaanse politiek zijn afkomstig van begaafde journalisten' — voegt hij er aan toe — 'ketterse geleerden' (p. 10). Anderzijds stelt hij vast dat er op deelname aan opinievorming door academici in Nederland welhaast een taboe lijkt te rusten (p. 131), doordat de professionele ideologie van de beoefenaren van de sociale wetenschappen zich slecht verdraagt met het publieke debat (p. 132, zie ook p. 32). Met deze uitspraken ben ik het niet oneens, alhoewel ik ze misschien wel iets zou willen nuanceren. Maar het gaat hier naar mijn mening om iets geheel anders: niet om professionele sociologie versus journalistiek, maar om verschillen in politieke cultuur en karakter tussen de Nederlandse en de Amerikaanse maatschappij.

Inderdaad is veel kritiek en zijn veel onthullingen in de Verenigde Staten naar voren gebracht door begaafde journalisten. Denk maar aan McCarthy, de oorlog in Vietnam, Watergate. Maar, zoals we inmiddels weten, zij deden dit niet alleen. Kritiek op McCarthy kwam óók uit de hoek van de 'professionele' beoefenaren van de sociale wetenschappen⁶ (alhoewel daar ook heel wat lafaards onder zaten). Watergate kwam voor het eerst aan het rollen doordat verontruste overheidsfunctionarissen en parlementsleden de pers op bepaalde zaken attent maakten.⁷ Kritiek op het Vietnam-beleid was óók het werk van 'ketterse geleerden', zoals Tromp ze noemt. Zonder een cultuurhistorische analyse van de Amerikaanse maatschappij te geven, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat vergeleken met Nederland de Amerikaanse maatschappij meer 'open' is en er van oudsher meer plaats is voor kritiek, ontmaskering en 'debunking', zowel door journalisten⁸ als door wetenschapsbeoef-

fenaren.⁹

Inderdaad is er in Nederland een sterke scheiding tussen journalisten en wetenschapsbeoefening. Maar m.i. heeft dit vooral te maken met het gecompartmentaliseerde karakter van de Nederlandse maatschappij en de passiviteit en onderdanigheid in politiek opzicht; erfenissen van een verzuimd verleden. Het is waar, Nederlandse wetenschapsbeoefenaren hebben betrekkelijk weinig aan publieke discussies deelgenomen. Maar ook de vaderlandse journalistiek heeft in de relatief bescheiden crises die de Nederlandse maatschappij de afgelopen decennia heeft ondergaan — de Indonesische kwestie, verwikkelingen rond het koningshuis, naoorlogse en recente corruptie-affaires — eer een volgzame dan een leidende rol in publieke discussies gespeeld. Zelfs toen de onafhankelijkheid van de 'kwaliteitspers' zelf bedreigd werd door een voorgenomen technische en commerciële samenwerking tussen *NRC*, *Algemeen Handelsblad* en *Het Vaderland* enerzijds en het *Telegraaf*-concern anderzijds, trokken zegge en schrijve twee journalisten (Blokker en Gruyters) hier de consequentie uit. De rest zweeg als het graf, inclusief thans bejubelde stukjesschrijvers die toen (adjunct-)hoofdredacteuren van 'kwaliteitskranten' waren.

Ik vind het best sympathiek wanneer Tromp 'begaafde journalisten' als voorbeelden van discursieve activiteiten naar voren schuift. Maar zijn beschouwingen zouden aan overtuigingskracht gewonnen hebben wanneer hij ook vastgesteld had dat de Nederlandse maatschappij een veel minder 'open' karakter heeft dan b.v. de Verenigde Staten en dat zich dit zowel manifesteert in de journalistiek, als in de deelname van wetenschapsbeoefenaren aan publieke discussies.

Uitdagend en moedig

Tromps uitdagende analyses roepen natuurlijk nog wel meer vragen op. Zo brengt hij in zijn beschouwing over de rol van de sociaalwetenschappelijke intelligentsia bij de oorlog in Vietnam naar voren dat hun *wetenschappelijke* bijdragen nauwelijks effect hebben gehad en laat hij daarbij hun morele standaarden expliciet buiten beschouwing. Vervolgens stelt hij vast dat van de uit universitaire kring gerecruteerde topadviseurs slechts twee invloed hebben uitgeoefend op het Vietnam-beleid: McGeorge Bundy en Walt Rostow. Maar, legt hij dan uit, zij functioneerden in feite slechts als bureaucraten en als wetenschapsbeoefenaren stellen zij niet veel voor. Bundy heeft trouwens niet eens een doctorsgraad — wij zouden hem dus een 'professorandus' noemen — en moreel deugen hij en Rostow helemaal niet. Zeker, Tromp stelde zich slechts ten doel de stelling van Chomsky en anderen over de rol van intellectuelen als manipulators in de oorlogsvoering te critiseren en er is over intellectuelen en politiek natuurlijk nog wel meer te zeggen dan in het bestek van één artikel mogelijk is.¹⁰ Maar in het ene geval alleen de effectiviteit als criterium hanteren en de moraal buiten beschouwing laten en in het andere geval zeggen dat het slechts om professionele en morele non-valeurs gaat, dat klopt natuurlijk niet helemaal.

Dit alles neemt niet weg dat *De samenleving als oplichterij* niet alleen een hoogst interessant en stimulerend, maar ook een moedig boek is. Zonder aanzien des persoons moeten allerlei gevestigde reputaties het ontgelden: Chomsky, Van Doorn, Wertheim, Harmsen. En Tromps schampere opmerkingen over marxistische sociologie en vooral over sommige Nederlandse beoefenaren daarvan, zullen door het

radicale volkje ook niet even uitbundig worden toegejuicht.

Dit is 'kritische sociologie' in de goede en m.i. enig juiste zin. Het is een vorm van wetenschapsbeoefening die ik heb leren waarderen onder invloed van toenmalige Amsterdamse hoogleraren als Fahrenfort (een naam die velen niet meer zullen kennen — hij placht te zeggen: 'is dat wel zo?'), Den Hollander, Presser (aan wie ik soms moest denken toen ik Tromps boek las), Romein en — het moet wel gezegd worden — Wertheim. In zekere zin illustreert deze laatste naam nogmaals het al gesignaleerde dilemma van een 'discursieve sociologie'. Want ook Wertheim zou ik willen aanduiden als iemand die in de terminologie van Tromp de sociologie als discursieve wetenschap beoefent. En wat er van komt wanneer men zich door zijn eigen gedachten laat meeslepen, heeft Tromp maar al te duidelijk gemaakt.

Tenslotte moet ik enige weerstand overwinnen om nog het volgende op te merken: Ook mijn exemplaar van dit boek viel bij tweede lezing geheel uit elkaar, zodat ik voortdurend met lijm in de weer moest om niet helemaal met een verzameling losse blaadjes te blijven zitten. In de periode dat ik dit boek las, herlas en dit stuk schreef, las ik ook nog een aantal andere Nederlandse paperbacks (van de firma's Van Genneep, Spectrum, Ambo, Elsevier, Bezige Bij en Samsom) van zeker gelijke omvang en alle van geringere prijs, die nog geheel in tact zijn. Het wordt tijd dat schrijvers en lezers De Arbeiderspers boycotten zolang deze geen betere en goedkopere producten aflevert.

Noten

- * Deze titel is geïnspireerd door Michel Korzec, die er op wees dat Tromps boek beter had kunnen heten *De sociologie als oplichterij*. Zie *Intermediair*, jrg. 13, no. 52 (30 december 1977), p. 13.
- 1 B. Tromp, 'Het verklaren van een oorlog: Vietnam en de Amerikaanse politieke wetenschappen', *Transaktie*, jrg. 6 (maart 1977), pp. 1-27.
- 2 Zie hierover ook B. M. Berger, 'Sociology and the Intellectuals', *The Antioch Review*, vol. 17 (Sept. 1957), pp. 275-290; ook herdrukt in B. M. Berger, *Looking for America* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1971), pp. 242-257.
- 3 Zie over Webers ambivalentie in dit opzicht b.v. P. F. Lazarsfeld en A. R. Oberschall, 'Max Weber and Empirical Social Research', *American Sociological Review*, vol. 30 (April 1965), pp. 185-199.
- 4 Zie b.v. R. K. Merton, 'Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge', *American Journal of Sociology*, vol. 78 (July 1972), pp. 9-47; ook herdrukt in R. K. Merton, *The Sociology of Science*. Edited by N. W. Storer (Chicago/London: The University of Chicago Press, 1973), pp. 99-136.
- 5 Zie b.v. R. Bendix, 'The Image of Man in the Social Sciences', *Commentary*, vol. 11 (February 1951), pp. 187-192; R. Bendix, *Social Science and the Distrust of Reason* (Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1951); R. Bendix, *Embattled Reason* (New York: Oxford University Press, 1970).
- 6 B. v. D. Bell (ed.), *The New American Right* (New York: Criterion, 1955); in uitgebreidere versie herdrukt als *The Radical Right* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1963); E. A. Shils, *The Torment of Secrecy* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1956).
- 7 Zie b.v. E. J. Epstein, 'Did the Press Uncover Watergate?', *Commentary*, vol. 58 (July 1974), pp. 21-24; herdrukt in E. J. Epstein, *Between Fact and Fiction*

(New York: Vintage Books, 1975).

- 8 Zie b.v. A. N. J. den Hollander, *Het démasqué in de samenleving: De journalistiek van de anti-schijn* (Amsterdam: Atheneum - Polak & Van Gennep, 1976).
- 9 Zie b.v. T. B. Bottomore, *Critics of Society: Radical Thought in North America* (London: Allen & Unwin, 1967). En om slechts twee recente voorbeelden te noemen: G. T. Marx (ed.), *Muckraking Sociology: Research as Social Criticism* (New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1972); I. L. Horowitz (ed.), *The Use and Abuse of Social Science* (New Brunswick, N.J.: Transaction Books, 1971, 1952²).
- 10 Zie b.v. het vrijwel tegelijkertijd verschenen artikel van Th. Draper, 'Intellectuals in Politics', *Encounter*, vol. 49 (Dec. 1977), pp. 47-60.